

PARYŽIAUS DEKLARACIJA DĖL PAVELDO KAIP VYSTYMO SI VARIKLIO

Priimta 2011 m. gruodžio 1 d., ketvirtadienį, Paryžiuje, UNESCO pagrindinėje būstinėje

Preambulė

Prancūzijos ICOMOS kvietimu 1 150 dalyvių iš 106 šalių, 2011 m. lapkričio 28 – gruodžio 1 d. susirinkę Paryžiuje, UNESCO pagrindinėje būstinėje, į Tarptautinės paminklų ir vietų bei vietovių tarybos (ICOMOS) 17-ąją generalinę asamblėją, priėmė šią Deklaraciją dėl principų ir Rekomendacijas dėl ryšio tarp paveldo ir vystymosi, kuri reikėtų laikyti paveldo konservavimo, jo neatsiejamųjų verčių sklaidos ir bendruomenių kultūrinio, socialinio bei ekonominio vystymosi privalumu. Šios Deklaracija ir Rekomendacijos skirtos suinteresuotiesiems asmenims, susijusiems su paveldo konservavimo, vystymo ir turizmo veikla, o konkrečiau – valstybėms, vietos valdžios ir tarptautinėms institucijoms, Jungtinių Tautų agentūroms, ypač UNESCO, taip pat atitinkamoms pilietinės visuomenės asociacijoms.

Ši Deklaracija priklauso serijai iniciatyvų ir veiklų, kurias daugelį metų vykdė ICOMOS, siekdama skatinti vystymosi procesą, kuris įtraukia materialųjį ir nematerialųjį kultūros paveldą kaip gyvybiškai svarbų tvarumo aspektą ir suteikia vystymuisi žmogiškąjį matmenį. Ypač pažymėtina ICOMOS konferencija „Istorinių miestų ir kvartalų apsauga bendrojoje miesto vystymo sistemoje“, įvykusi Maskvoje ir Suzdaleje, Rusijoje, 1978 metais. Viena iš jos potemių buvo „Istoriniai paminklai kaip parama ekonominiam ir socialiniam vystymuisi“. Tai rodo, kad jau prieš 33 metus mūsų organizacija pradėjo mąstyti apie paveldo ir vystymosi sąryšį. Toliau šį dalyką nagrinėjo mokslinis simpoziumas „Nėra praeities, nėra ateities“ ICOMOS 6-ojoje generalinėje asamblėjoje Italijoje¹ ir mokslinis simpoziumas „Išmintingas paveldo naudojimas“, surengtas Meksikoje 1999 metais². Darbas ir ataskaitos Naroje (1997 m.), Ksiane (2005 m.) ir Kvebeke (2008 m.) padėjo suformuluoti paveldo sampratas: *autentiškumas*, *kontekstas* ir *vietos dvasia*. Reikšmingas žingsnis buvo ICOMOS darbas kuriant chartijas, tapusias pavyzdiniais tarptautiniais standartais, ypač UNESCO ir jos valstybėms narėms. Labiausiai pažymėtinos: ICOMOS tarptautinė kultūrinio turizmo chartija, sukurta 1997 m., o aktualizuota 1999 m., ICOMOS kultūros kelių chartija, priimta ICOMOS 2008 m., ICOMOS chartija dėl kultūros paveldo vietų bei vietovių interpretavimo ir pateikties, priimta tais pačiais metais.

Kodėl ši tema?

Globalizacija akivaizdžiai veikia visuomenes – mažėja ir silpsta jų vertės, tapatybės ir kultūrinė įvairovė, taip pat senka jų materialusis ir nematerialusis paveldas plačiausia prasme. Todėl būtina ištirti vystymosi ir paveldo sąryšį.

Besikartojančio susirūpinimo dėl paveldo ir vystymosi atbalsis buvo ir tema, kurią 2012 m. Kiote UNESCO pasirinko Pasaulio paveldo konvencijos 40-mečiui pažymėti, – „Pasaulio paveldas ir tvarus vystymasis: vietos bendruomenių vaidmuo“³.

Todėl⁴ pirmiausia siekiama pamatuoti globalizacijos poveikius bendruomenėms ir paveldui. Paskui bus nustatyti veiksmai, kurių reikia imtis ne vien apsaugant paveldą, bet ir užtikrinant, kad jo naudojimas, skatinimas ir puoselėjimas, taip pat jo ekonominė, socialinė ir kultūrinė vertės prisidės prie vietos bendruomenių ir lankytojų gerovės. Pagaliau bus įvertinta paveldo ir jo neatsiejamųjų verčių galimybė įkvėpti ir formuoti rytdienos visuomenės varžant neigiamus globalizacijos poveikius.

Pakilimas iššūkiui

Įvairūs vystymosi aspektai graso sumenkinti bei sunaikinti paveldą ir jo neatsiejamas vertes. Todėl būtina priimti iššūkį – išsaugoti šį trapųjį lemiamą ir neatsinaujinantį išteklių dėl dabarties ir ateities kartų gerovės.

Dabar plačiai sutariama, kad paveldas yra lemiamas vystymosi proceso aspektas – tiek dėl savo turimos tapatumo vertės, tiek kaip istorinės, kultūrinės ir socialinės atminties, išlaikomos paveldo autentiškumu, vientisumu ir „vietos jausmu“, saugykla.

Iššūkis užtikrinti paveldo integravimą į tvaraus vystymosi proceso kontekstą, kuriame paveldui būtų suteiktas savas vaidmuo, reikalauja akivaizdžiai parodyti, jog paveldas yra vienas iš socialinės sanglaudos, kūrybiškumo ir ekonominio patrauklumo veiksmų, taip pat prisideda skatinant supratimą tarp bendruomenių.

Atsižvelgdami į per 150 pranešimų ir jų įkvėptą diskusiją, dalyviai patvirtino, koku būdu paveldas, plačiausiąja šios sąvokos prasme, gali vertingai prisidėti prie vystymosi ir pateikti plačių bei konstruktyvių gairių, padedančių reaguoti į vystymosi sukeltas problemas. Visi šie įnašai yra sujungti į principus ir rekomendacijas, pavadintus Paryžiaus deklaracija, kurią generalinė asamblėja nori pateikti valstybių dėmesiui, o per jas – tarptautinei bendruomenei.

Kultūra – ketvirtasis tvaraus vystymosi ramstis

Johanburgo pasaulinis viršūnių susitikimas dėl tvaraus vystymosi (2002 m.) pripažino, kad kultūrų įvairovė yra ketvirtasis tvaraus vystymosi ramstis, drauge su ekonominiu, socialiniu ir aplinkos ramsčiais. UNESCO visuotinės kultūrų įvairovės deklaracijos (2001 m.) 3-iasis straipsnis pateikia „vystymosi“ apibrėžtį, vystymosi procese labai artimą tam vaidmeniui, kurį norėtume skirti paveldui, aiškinamam plačiausiąja prasme: „vystymasis yra suvokiamas ne tik kaip ekonomikos augimas, bet ir kaip priemonė pasiekti labiau tenkinantį intelektualinį, emocinį, moralinį ir dvasinį gyvenimą“⁵.

Jungtinių Tautų generalinės asamblėjos 2011 m. vasarį priimta UNESCO generalinio direktoriaus pasiūlytoji rezoliucija Nr. 65/166 „Kultūra ir vystymasis“ dar labiau įtvirtino supratimą apie iškilų vaidmenį, kurį vystymosi procese vaidina kultūra. Rezoliucijoje pažymima, kad „...kultūra [kurios dalį sudaro paveldas] yra esminis žmogaus vystymosi

komponentas..., suteikiantis priemonių ekonominiam augimui ir galimybių patiems valdyti vystymosi procesus“.

Simpoziumo deklaracija

ICOMOS 17-osios generalinės asamblėjos dalyviai skiria šią Deklaraciją tarpvyriausybiniams organizacijoms, nacionalinės ir vietos valdžios institucijoms, visoms kitoms institucijoms bei specialistams ir rekomenduoja šiuos veiksmus:

1. Paveldas ir regioninis vystymasis

Miestų vystymo kontrolė ir persikirstymas

- Išlaikyti istorinius rajonus ir skatinti jų restauravimą bei regeneravimą.
- Valdyti ir kreipti atgaivinimo ir miesto tankinimo procesus, skatinant harmoningą, subalansuotą ir sanglaudų požiūrį į gatvių ir žemės sklypų sandarą, gatvėvaizdžius, miesto plėtros elementų tūrius ir aukščius, taip pat miesto dykrų ir periferinių zonų įsisavinimą, kad būtų sukurtos daugiafunkcės, kraštovaizdžio požiūriu suformuotos ir apželdintos kaimynijos; atkurti miesto ribų idėją.
- Skatinti subalansuotą planavimą ir vystymą, siekiant užtikrinti tinkamiausią aktyvumo zonų išdėstymą, įskaitant švietimo, kultūros, turizmo ir laisvalaikio infrastruktūrą.

Miestų ir vietinės ekonomikos prikėlimas naujam gyvenimui

- Skatinti atrankų statybos paveldo išlaikymą ir pakartotinį naudojimą miestuose bei kaimo gyvenvietėse siekiant skatinti socialinį ekonominį atgimimą; tankinti miestų branduolius, kuriuose vyksta anarchiška naujos statybos plėtra.
- Palaikyti tradicinės agrokultūrinės ir amatininkystės veiklos puoselėjimą, siekiant išsaugoti įgūdžius bei patirtį ir užtikrinti vietos bendruomenių užimtumą.
- Palaikyti ir vėl naudoti vietines, tvarias, tradicines energijos gamybos technologijas bei sukurti naujus energijos gamybos šaltinius, atsižvelgiant į ekonominį ir energetinį saugumą.

Erdvės išlaikymas

- Išlaikyti atviras erdves, kurios nėra atsinaujinančiosios; palaikyti kaimo kraštovaizdžius ir jų žemės ūkio bei miškų sandarą ir mastelį; išlaikyti vietinės kilmės augalų ir akvakultūros paveldą; apsaugoti geologinį ir archeologinį paveldą, požeminius vandenis ir ekologines sistemas.
- Palaikyti regioninius ir vietinius komunikacijos tinklus (geležinkelio paveldą, sausumos ir laivybai tinkamus vandens kelius), skirtus žmonėms ir kroviniams gabenti, taip pat užtikrinti aprūpinimą vietinėmis paslaugomis⁶; skatinti alternatyvias transporto rūšis.
- Išlaikyti kaimo paveldą užtikrinant, kad jis būtų tinkamai naudojamas, ir drauge palaikant erdvinės sklaidos bei funkcinių elementų vientisumą; griežtai riboti padriką

miesto plėtrą ir nustatyti tokias teises į statybą sąlygas, kad vystymas gerbtų kultūrinį kraštovaizdį ir tradicinius gyvenvietės formavimo modelius.

2. Grįžimas prie statybos meno

Konservavimas

- Konservuoti pastatytąjį paveldą – miesto arba kaimo, prestižinį arba vietinį ir tradicinį, jeigu jis geros kokybės, įskaitant originalias medžiagas, dizainą, statybos konstrukcijas ir elementus bei architektūrą, pirminių funkcijų palaikymą, taip pat integravimą į fizinę ir sociokultūrinę aplinką.
- Naują naudojimą ir funkcijas veikiau pritaikyti esamam paveldui negu priešingai ir padėti istorinių statinių naudotojams pakoreguoti savo lūkesčius dėl šiuolaikinių gyvenimo standartų.
- Kviesti atminti, kad „architektūros ir kraštovaizdžio paveldas yra unikalus, todėl gali prireikti lankstumo, kai taikomi jo reikmių neatitinkantys standartai bei reglamentai. Reikėtų nedelsiant skelbti moratoriumą, kad būtų galima gauti ekspertų ir specialistų patarimų, ir tęsti jį tol, kol jie sukurs konkrečius tinkamus metodus ir bus priimtos pereinamosios priemonės“ (ICOMOS – Paryžius, 2000 m. lapkritis).
- Sugražinti tradicinius statybos įgūdžius ir geriausią praktiką kaip kompetencijos imtis restauravimo darbo įrodymą.
- Konstrukcijų funkcionavimo įvertinimo ir konstrukcijų, šiluminių savybių, saugumo analizės metodus pritaikyti paveldo reikalavimams, bet ne priešingai.
- Imtis būtinų priemonių, užtikrinančių, kad, laikantis įprastinių saugaus darbo sąlygų, ir toliau būtų gaminamos tradicinės statybos medžiagos, o tradicinės priemonės būtų tinkamai naudojamos restauruojant istorines struktūras.

Inovatyvios architektūros įkvėpimo šaltinis

- Tradiciniai istoriniai statiniai yra architektūrinės patirties lobynas. Jie yra neišsemiamas visuotinis šiuolaikinės ir inovatyvios architektūros įkvėpimo šaltinis medžiagų, statybos būdų, formos sandaros bei dizaino atžvilgiais, taip pat prisideda prie aukštos gyvenimo kokybės.

3. Turizmas ir vystymasis

Paveldas ir turizmo iššūkiai: kokios strategijos, kokios priemonės?

- Didinti konservavimo specialistų ir vietų bei vietovių valdytojų informuotumą ir gebėjimus spręsti su turizmu ir vystymusi susijusias problemas; didinti turizmo specialistų, kelionių operatorių, viešbučių ir kruizinių bendrovių informuotumą apie paveldo trapumą ir vertę.
- Į paveldo vietų bei vietovių, turistinių maršrutų, miestų centrų ir regionų valdymo planų kūrimą įtraukti visus suinteresuotuosius asmenis, siekiant atsakyti į šiuos klausimus: kokios rūšies turizmas, kam jis skirtas ir kodėl jo reikia? Kurti valdymo planus,

pagrįstus konkrečiomis išlaikytinomis kultūros, istorijos, aplinkos, estetinėmis ir atminties vertėmis, taip pat „vietos dvasia“, ir, visiems suinteresuotiesiems asmenims sutarus, formuoti ilgalaikes tvariai vystomo turizmo vizijas.

- Kurti valdymo priemones, skirtas duomenims apie turizmą kaupti, paveldo ir jo puoselėjimo vaidmenį turizmo vystymo kontekste vertinti; paveldo verčių ir privalumų nykimo kainai apskaičiuoti; ilgalaikiam kultūrinio ir ekonominio išteklių išlaikymui užtikrinti; paveldo, turizmo ir vystymo poveikio vertinimams skatinti; mokymui atsakingo turizmo valdymo srityje formuoti. Taip pat metodams, kurie leistų sąžiningai paskirstyti su paveldo turizmu susijusias pajamas, apimant paveldo konservavimo ir valdymo sąnaudas, vietos bendruomenes ir vietines, nacionalines bei tarptautines turizmo bendroves, nustatyti.

Ar turizmas gali būti tvarus?

- Susieti ir sujungti paveldo konservavimą ir išlaikymą su kultūrinio turizmo vystymo pagrindais. Išlaikyti šį kultūrinį išteklių kaip esminį ilgalaikio turizmo vystymo privalumą, ypač besivystančiose ir mažiausiai išsivysčiusiose šalyse.
- Padaryti autentiškumą kultūrinio turizmo ir interpretavimo bei komunikacijos strategijų vystymo esme; skatinti išsamiais moksliniais tyrimais ir inventoriais pagrįstą interpretavimą, vengiant dirbtinių „kelionių hipertikrovėje“, kurios labai iškraipo ir sumenkina paveldo vertes.
- Padėti vietos bendruomenėms pačioms tapti savo paveldo ir susijusių turizmo objektų šeimininkėmis. Skatinti šių bendruomenių įgalinimus ir dalyvavimą paveldo konservavimo, planavimo ir sprendimų priėmimo procesuose. Vietos gyventojų, pasitelkiančių vietos perspektyvas, prioritetus ir žinias, dalyvavimas yra išankstinė sąlyga tvariam turizmui vystyti.

Vietos bendruomenių skatinimas pačioms valdyti paveldą ir turizmo vystymą

- Šviesti jaunimą, ypač mokyklose, ir apskritai gyventojus apie jų paveldą bei jo neatsiejamąsias istorines, kultūrinės bei socialines vertes, kurios sureikšmina ir įprasmina praeitį.
- Panaudoti šiuolaikinę žiniasklaidą, siekiant kuo plačiau skleisti žinias apie paveldą, nes tai keltų pasididžiavimo juo jausmą ir žadintų norą dalyvauti jį apsaugant ir puoselėjant.
- Kultūros paveldo ir turizmo sektoriuose skatinti bendruomenių, kaip suinteresuotųjų asmenų, įtrauktį, taip pat stiprinti kūrybiškumą, asmeninę raidą ir verslumo dvasią.
- Skatinti dialogą tarp vietinių bei senbuvių bendruomenių ir lankytojų, kad tuo būtų prisidedama prie kultūros mainų, skleidžiamos paveldo socialinės, kultūrinės ir žmogiškosios vertės, o jų interpretavimas būtų moksliskai, istoriskai ir socialiai tikslus.

4. Paveldas ir ekonomika

Plėtoti geresnį supratimą apie ekonominį paveldo konservavimo poveikį

- Geriau suprasti ekonominį ir socialinį poveikį, kuris atsiranda kuo labiau didinant paveldo, kaip vystymosi privalumo, vertę.
- Bendradarbiaujant su atitinkamomis institucijomis kaupti ir gilinti esamus mokslinius tyrimus, taip pat imtis tolesnių išsamių tyrinėjimų ir plačiai skleisti gautuosius rezultatus.
- Plėtoti mokslinius tyrimus, nagrinėjančius paveldo indėlį į tvarų vystymą, taip pat investicijų ir vystymosi sąryšį; tyrinėti ryšius tarp paveldo, kūrybiškumo ir vystymosi, taip pat identifikuoti veikimo rodiklius.
- Apgalvoti geriausius galimus būdus valdyti daugialypį ir daugiabriaunį paveldą, siekiant perduoti jį ateities kartoms, taip pat užtikrinti jo įnašą į judžių ir dinamiškų visuomenių vystymąsi.

Paveldo ilgalaikio poveikio ekonominiam vystymuisi ir socialinei sanglaudai skatinimas

Mokslinės studijos rodo, kad paveldas gali būti regioninio vystymo priemonė, tačiau nėra nuosekliai panaudojamas, todėl jis privalo tapti vystymo politikos tikslu:

- Politikose ir projektuose pagrindinę vietą skirti žmonėms; pabrėžti, kad paveldo nuosavybės turėjimas sutvirtina socialinį audinį ir tobulina socialinę gerovę; rengiant vystymo ir puoselėjimo siūlymus, įtraukti vietos bendruomenes labai ankstyvame etape; didinti informuotumą, ypač jaunimo; plėtoti profesionalių specialistų mokymą.
- Atsižvelgti į tiesioginius poveikius, turizmo nešamą naudą ir finansinių svertų poveikį puoselėjant regionų patrauklumą bei kūrybiškumą; pasirūpinti, kad ekonominiai imperatyvai atitiktų materialiojo ir nematerialiojo paveldo konservavimo imperatyvus; ypač užtikrinti, kad ekonominė paveldo grąža pirmiausia būtų naudinga jam palaikyti ir puoselėti, taip pat vietos bendruomenėms.
- Ypatingą dėmesį skirti miestų ir pramoninio paveldo restauravimui, ypač istoriniuose didmiesčių centruose, panaudojant jį kaip priemonę kovai su skurdu besivystančiose šalyse.

Paveldo ekonominio poveikio formavimas

- Priminti valdžios institucijoms, kad jos yra viešojo intereso saugotojos ir atsako už teisinę paveldo apsaugą, kai susiduriama su spaudimu dėl žemės naudojimo⁷; labiau suteikti prioritetą paveldo restauravimui, o ne griovimui.
- Priskirti paveldą bendrųjų vystymo strategijų pagrindams, nustatant ekonominės ir socialinės naudos tikslus, kurie užtikrintų vietos bendruomenėms plėtojamą atlygį už paveldą – užimtumo, finansinių srautų ir gerovės atžvilgiais; užtikrinti, kad kultūrinės bei kūrybinės industrijos ir amatininkystė, susietos su paveldo privalumų puoselėjimu, prisidėtų prie gyvenimo sąlygų gerinimo.

- Įgyvendinti apsaugos, planavimo, finansavimo ir valdymo politikas, laikui bėgant pritaikomas taip, kad kaita gerbtų paveldo autentiškumą ir prisidėtų prie tvaraus vystymosi; dalytis geriausios praktikos patirtimi.

5. Suinteresuotieji asmenys ir gebėjimų ugdymas

Vietos bendruomenių vaidmuo ir suinteresuotųjų asmenų informuotumo didinimas

Kuriant ir įgyvendinant paveldo, kaip vystymosi variklio, idėją, pagrindinis vaidmuo teks vietos žmonėms, pilietinei visuomenei ir renkamosios vietinės bei nacionalinės valdžios pareigūnams, nes dėl padidėjusio informuotumo apie paveldą jie visi įgis galių valdyti šį vystymo procesą. Informacinės kampanijos informuotumui didinti suteiks pilietinei visuomenei galimybių pripažinti ir prisiimti atsakomybę už paveldą bei panaudoti šias vertes tvariam vystymuisi.

Profesinis išsimokslinimas

Vykdam paveldo konservavimą vystymosi procese, jo pagrindiniams suinteresuotiesiems asmenims – architektams, konservatoriams-restauratoriams, paveldo valdytojams ir kuratoriams, vystymo planuotojams, investuotojams ir kelionių operatoriams – reikia įgyti profesinį išsimokslinimą ir ugdyti gebėjimus.

Teisinis pagrindas

Paveldo apsauga vystymosi kontekste taip pat reikalauja vietiniu, nacionaliniu ir tarptautiniu lygmenimis sukurti ir nuolatos peržiūrėti institucinę struktūrą ir teisinius pagrindus (Pasaulio paveldo konvencija)⁸. Svarbiausia, šią struktūrą ir šiuos pagrindus reikia įgyvendinti vietoje. Jų įgyvendinimo sėkmei padės geras visuomenės supratimas ir pritarimas, kurį galima pasiekti, vykdant konsultavimąsi pagal demokratinio valdymo ir dalyvaujamojo planavimo procedūras.

Moksliniai tyrimai

Mokslinių tyrimų institutai, universitetai, patariamąsios ekspertų organizacijos, tokios kaip ICOMOS, ir tarpvyriausybinių organizacijų, tokios kaip UNESCO, turi stiprinti savo mokslinių tyrimų programas ir tyrinėjimus. Šios iniciatyvos apimtų tiriamųjų priemonių, skirtų statybos paveldo fiziniam funkcionavimui įvertinti, stebėseną vietoje, ekonominės paveldo vertės matavimus, kultūrinio turizmo poveikio užimtumui ir regiono turtingumui vertinimus, taip pat investavimo į paveldo apsaugą, drauge įtraukiant ekonominio bei finansinio vystymo partnerius, sąlygų, grėsmių ir galimybių ištyrimą.

Bendradarbiavimas

ICOMOS galėtų stiprinti savo bendradarbiavimą ir partnerystes su nacionalinėmis ir tarptautinėmis institucijomis, užsiimančiomis paveldo ir vystymo veikla, įskaitant UNESCO. ICOMOS aktyviai dalyvauja UNESCO pasaulio paveldo turizmo programoje⁹ ir UNESCO rekomendacijos dėl paveldo konservavimo ir tvaraus turizmo sąryšio¹⁰ rengimo projekte.

ORIGINALO NUORODOS IR KOMENTARAI LIETUVIŠKAM VERTIMUI

¹ *Vert. koment.* 1995 m.

² *Vert. koment.* Simpoziumas buvo surengtas ICOMOS 12-oje generalinėje asamblėjoje.

³ *Vert. koment.* Konferencija priėmė dokumentą „Kioto vizija“.

⁴ *Vert. koment.* Kalbama apie Paryžiaus deklaraciją.

⁵ *Vert. koment.* Vėliau, 2005 m. buvo priimta UNESCO konvencija dėl kultūrų raiškos įvairovės apsaugos ir skatinimo.

⁶ *Vert. koment.* Kalbama visų pirma apie komunalines paslaugas, bet ne tik.

⁷ *Vert. koment.* Vykstantis siekiant žemėnaudos kaitos, kurią skatina didelė sklypų pelningai plėtrai (naujai gamybinei, komercinei veiklai, daugiafunkčių mišrios paskirties kompleksų statybai ir pan.) paklausa.

⁸ *Vert. koment.* Konvencijos 5 straipsnis.

⁹ *Vert. koment.* Oficialius pavadinimas – UNESCO pasaulio paveldo ir tvaraus turizmo programa.

¹⁰ *Vert. koment.* Patvirtinta Pasaulio paveldo komiteto 34-osios sesijos (2010 m.) sprendimu Nr. 34 COM 5F.2 „Ataskaita dėl pasaulio paveldo teminių programų“.